

معرفی و نقد کتاب

تأثیر اینترنت بر هویت ملی^۱

معرفی اثر

کتاب تأثیر اینترنت بر هویت ملی، اثری در رابطه با استفاده از اینترنت و تأثیرها و پیامدهای آن بر هویت ملی کاربران بالای پانزده سال در شهر تهران است. در این پژوهش تلاش شده است با تلفیق رویکردهای نظری در چارچوب نظریه‌های استفاده و خشنودی، کاشت یا پرورش و نیز نظریه ساخت‌یابی و تحلیل پیمایشی، هویت ملی کاربران اینترنت بر پایه عناصری مانند میزان و نوع استفاده از اینترنت، مشارکت و فعال بودن کاربران، پایگاه اقتصادی - اجتماعی کاربران و میزان تحصیلات آنها مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد (ص ۱۹).

کتاب شامل پنج فصل با محورهای زیر است:

فصل اول با عنوان «کلیات تحقیق» به بحث در خصوص هویت و تشریح فضای مفهومی هویت و هویت ملی و نیز فضای مجازی و اینترنت می‌پردازد. به زعم نویسندگان، هویت مفهومی معناپایه و محور اصلی تمایز و تشابه هویتی است. بدین معنی که فرد در تعاملات اجتماعی، خود را مشابه برخی افراد و متمایز از دیگران می‌داند و همین امر موجب شکل‌گیری هویت او می‌شود. این تمایز و تشابه که مبتنی بر تفسیر فرد از زندگی‌نامه خودش است و در تعاملات اجتماعی به دست می‌آید، به تدریج به مهم‌ترین تعاریف آگاهانه فرد از خودش تبدیل می‌شود که تا حدودی انسجام و تداوم دارد و از آن به هویت جمعی فرد تعبیر می‌شود (ص ۲۵). در ادامه این فصل،

۱. عباسی قادری، مجید و مرتضی خلیلی کاشانی (۱۳۸۹)، تأثیر اینترنت بر هویت ملی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۲۴۸ ص.

موضع اصلی نویسندگان دربارهٔ اثرات و تبعات اینترنت بر هویت در قالب سه دیدگاه جبرگرایی (تأثیر جبرگرایانهٔ اینترنت به‌عنوان ساختاری عینی بر ذهنیت افراد)، اراده‌گرایی (اینترنت به عنوان یک رشته امکانات در راستای توانمندسازی فرد) و تکنورئالیسم (توجه به ابعاد هستی‌شناختی اینترنت در عین آزادی عمل کاربران به عنوان تعیین‌کنندهٔ نهایی) مورد بررسی قرار می‌گیرد. دیدگاه مورد استناد در این پژوهش، دیدگاه تکنورئالیسم می‌باشد و از این منظر هویت ملی کاربران در ارتباط با اینترنت و فضای مجازی مورد مطالعه قرار گرفته است (ص ۲۶). شناخت رابطهٔ بین استفاده از اینترنت و هویت ملی کاربران، شناخت وضعیت هویت ملی کاربران و شناخت عوامل تأثیرگذار بر هویت ملی کاربران در استفاده از اینترنت به عنوان اهداف اصلی این کتاب برشمرده شده است.

در فصل دوم، ادبیات و چارچوب نظری تحقیق در قالب سه مبحث آمده است: بررسی مفهوم هویت و فضای مفهومی آن و بررسی مفهوم هویت از چشم‌انداز تاریخی، بررسی دیدگاه‌های اندیشمندانی نظیر کاستلز، جنکینز، کلنر و هال درخصوص هویت و در نهایت بررسی هویت ملی. در این فصل که طولانی‌ترین فصل کتاب است (صص ۳۳-۹۴)، ابعاد مختلف هویت ملی در چارچوب مؤلفه‌های جغرافیایی، اجتماعی، دینی، تاریخی، سیاسی، فرهنگی و زبانی به صورت مختصر مورد بررسی قرار گرفته و ابعاد و شاخصه‌های آن در تحقیق آورده شده است (صص ۵۰-۵۷). در ادامهٔ این فصل موضع اینترنت و فضای مجازی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. فضای مجازی، به عنوان جهان ذهنی اطلاعات و شبکه‌ای الکترونیکی است که با اینترنت قابل دسترسی است و اغلب با حیطه‌ای ناشناخته مقایسه می‌شود که مرزهای نامحدود دارد (ص ۵۷). در واقع، فضای مجازی، تجربه‌ای چندبعدی است که از طریق رایانه خلق می‌شود و برخی از ویژگی‌های آن عبارتند از: بی‌مکانی، فرازمانی بودن، محدودیت‌ناپذیری، قابلیت دسترسی و امکان برخورداری از فضاهای فرهنگی، اعتقادی، اقتصادی و سیاسی جدید (صص ۵۸-۵۹).

در فصل سوم با عنوان «روش‌شناسی تحقیق»، روش و تکنیک جمع‌آوری داده‌ها بیان شده است. روش مورد کاربرد در این اثر، روش پیمایشی است (ص ۹۶) و برای جمع‌آوری اطلاعات از ابزار پرسشنامه که به صورت سؤالات چندگزینه‌ای (لیکرت) تهیه و تنظیم شده، استفاده شده است (ص ۹۶). نویسندگان با بهره‌گیری از رویکرد تاجفل درخصوص هویت اجتماعی (سه بعد شناختی، ارزشی و احساسی) درصدد

برآمده‌اند تا به صورت کمی به سنجش میزان هویت ملی در بین کاربران اینترنت بر اساس متغیرهایی نظیر میزان استفاده از اینترنت، نوع استفاده از اینترنت، انگیزه و هدف کاربران در استفاده از اینترنت، مشارکت و فعال بودن کاربران در استفاده از اینترنت، پایگاه اقتصادی - اجتماعی کاربران پردازند (صص ۹۷-۱۰۰). واحد آماری در این پژوهش، افراد بالای ۱۵ سال اعم از مرد و زن، ساکن شهر تهران هستند که برای استفاده از اینترنت به کافی‌نت‌ها مراجعه می‌کنند و این جامعه آماری بر اساس فرمول کوکران ۱/۶۶ خانوار بوده است (صص ۱۱۴-۱۱۶).

در فصل چهارم، یافته‌های تحقیق آمده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها بر اساس نرم‌افزار SPSS در چهار بخش صورت گرفته است. در بخش اول، متغیرهای اساسی تحقیق به صورت تحلیل تک متغیره مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند. در بخش دوم، متغیرهای اساسی تحقیق در دو جامعه آماری خانوارها و کافی‌نت‌ها مورد مقایسه و توصیف قرار گرفته‌اند. در بخش سوم، تحلیل دو متغیره صورت گرفته است، بدین ترتیب که به منظور آزمون فرضیه‌های تحقیق در گام اول، هر یک از متغیرهای مستقل به طور جداگانه با متغیر وابسته مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. در بخش چهارم این فصل، به منظور مشخص کردن سهم تأثیر هر یک از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته از تحلیل رگرسیونی و پس از آن برای مشخص کردن میزان اثرات مستقیم و غیرمستقیم و نیز اثرات کل متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، از تحلیل مسیر^۱ استفاده شده است.

فصل پنجم با عنوان «نتیجه‌گیری» به بررسی نتایج و یافته‌های تحقیق از طریق فرایند نظری و نیز تجربی - میدانی اختصاص دارد (ص ۱۷۷). نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد که بین مدت استفاده کاربران اینترنت با هویت ملی، میزان استفاده کاربران اینترنت با هویت ملی و میزان تحصیلات کاربران اینترنت با هویت ملی رابطه معناداری وجود ندارد. در مقابل بین دو متغیر نوع استفاده کاربران از اینترنت و هویت ملی، مشارکت و فعال بودن کاربران در استفاده از اینترنت و هویت ملی و واقعی تلقی کردن محتوای سایت‌های اینترنتی از سوی کاربران و هویت ملی رابطه معناداری در سطح خطای ۰/۰۱ وجود دارد (ر.ک: صص ۱۷۸-۱۸۴). در نهایت در پایان این فصل، نویسندگان راهکارهایی به منظور تقویت هویت ملی ارائه داده‌اند (صص ۱۹۱-۱۹۲).

1. Path Analysis

نقد اثر

الف. نقد شکلی

تلاش نویسندگان و ناشر این اثر معطوف به آن بوده است که اثری با کیفیت چاپی و شکلی مناسب در اختیار خوانندگان قرار گیرد. از این حیث، شاهد عرضه این اثر با کیفیت نسبتاً مطلوب در حوزه شکلی می‌باشیم. با این وصف، چند اشکال در متن اثر وجود دارد که می‌توان آنها را چنین برشمرد:

۱. برخی واژه‌های استفاده شده در متن اثر، یکدست سازی نشده‌اند. نظیر واژه «سایبر اسپیس» در صفحه ۵۸، که واژه «فضای مجازی» مناسب‌تر به نظر می‌رسد. یا واژه کامپیوتر (صص ۵۷-۶۰) که معادل فارسی آن رایانه می‌باشد.

۲. در متن اثر تلاش شده است تا ارجاعات موجود به زبان انگلیسی به صورت فارسی انشاء شوند. مع‌هذا در برخی موارد این ارجاعات به همان صورت انگلیسی آمده است (نظیر صص ۶۰ و ۶۱) و نوعی به هم ریختگی تاییبی نیز وجود دارد: (Mckenna & Bargh, 2004: 577) که صورت درست آن چنین است:

(Bargh & Mckenna, 2004: 577)

۳. در متن اثر، بعضاً از القابی نظیر دکتر استفاده شده است که صحیح به نظر نمی‌رسد؛ نظیر صفحه ۶۷ که دکتر سعید رضا عاملی آمده است.

ب. نقد روشی

از آنجایی که نویسندگان این اثر، اشراف نسبی به مباحث روشی داشته‌اند، کمتر انتقادی بر این بخش وارد است. شاید بتوان، قوی‌ترین زمینه این پژوهش را در بخش روش‌شناختی آن دانست که موجب شده است اثری منقح و پیراسته از خطاهای فاحش روش‌شناختی قلمداد شود. رویکرد منسجم و هدفمند نویسندگان، در کنار بهره‌گیری از نظر و مشاوره برخی اساتید حوزه‌های روش‌شناسی و فضای مجازی (که در پیشگفتار آمده است)، موجب تقویت ساختار کلی پژوهش شده است.

ج. نقد محتوایی

از لحاظ محتوایی، اثر حاضر دارای نکاتی قابل تأمل و بررسی است که می‌توان آنها را چنین ذکر کرد:

۱. فصول اول و دوم به لحاظ محتوایی قابلیت ادغام دارند. در واقع، فصل اول که بیشتر طرحنامه اولیه اثر می‌باشد به برخی مباحث مقدماتی اشاره کرده است که در

صورت تجمیع با فصل دوم، می‌توانست در قالب یک فصل با عنوان «چارچوب نظری پژوهش» آورده شود.

۲. چارچوب نظری بحث در فصل دوم قابل تقویت می‌باشد. ضعف چارچوب نظری پژوهش بیشتر در ارتباط با فضای مجازی و اینترنت مشهود است. شایسته بود به جای تمرکز بر ابعاد توصیفی و زمینه‌شناختی بحث، دیدگاه‌های اصلی موجود در حوزه فضای مجازی و اینترنت و تأثیر و تأثر آن بر هویت ملی با تمرکز بیشتری مطرح شود.

۳. در بحث پیرامون هویت ملی، ابعاد سه‌گانه هویت اجتماعی (شناختی، ارزشی و احساسی) با محوریت دیدگاه هنری تاجفل مورد توجه قرار گرفته است و سطوح مختلف هویت ملی و ابعاد و مؤلفه‌های آن (به صورت موجز در صص ۵۰-۵۷) مورد بررسی قرار نگرفته است.

۴. راهکارهای ارائه شده به منظور تقویت و نوسازی هویت ملی، ارتباط وثیقی با موضوع پژوهش حاضر ندارد و بیشتر در قالب کلیات (مباحث هویتی) است. ضرورت ارائه راهکارهای دقیق، عملیاتی و منسجم در این بخش احساس می‌شود.

۵. بهره‌گیری از منابع اصلی و مستند بودن متن پژوهش از نکات مثبت این کتاب است.

۶. ضمیمه کردن پرسشنامه‌ها و میزان روایی متغیرهای تحقیق جهت ایضاح وجوه مختلف پژوهش از دیگر نکات مثبت قابل ذکر است.

در مجموع، این اثر توانسته است با تمهید زمینه‌های نظری و پژوهشی لازم در حوزه اینترنت و هویت ملی، اطلاعات و داده‌های مناسبی را در اختیار خوانندگان قرار دهد. بهره‌گیری از این پژوهش می‌تواند برای دانشجویان رشته‌های جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، علوم ارتباطات و علاقه‌مندان به حوزه هویت، مناسب و شایسته باشد.

بهاره سازمند

عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

Email: bsazmand@ut.ac.ir